ZULFIYA SHE'RIYATINING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Axmadova Zebinisoxon
BuxDPI O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs talabasi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24020518

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek xalq shoirasi Zulfiya Isroilova she'riyatida so'zlarning shakliy va ma'noviy munosabatlari lingvopoetik nuqtayi nazardan o'rganiladi.*

Xususan, o'xshash so'zlar tushunchasining tilshunoslikdagi talqini, paronimlar va omonimlarning o'zaro farqlari hamda ularni badiiy matn tahlilida aniqlash mezonlari yoritiladi.

Shoiraning "Bahor keldi seni so'roqlab", "Oydinda" va boshqa she'rlari misolida leksik takror, ko'p ma'nolilik, tovush uyg'unligi va obraz yaratish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Shuningdek, shakliy o'xshashlikni paronimlik yoki omonimlik hodisasidan farqlashning ilmiy ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: *Zulfiya, lingvopoetika, o'xshash so'zlar, paronim, omonim, ko'p ma'nolilik, leksik takror, badiiy matn, poetik obraz, she'riy til.*

Abstract. *This article examines the formal and semantic relationships between words in the poetry of Uzbek poet Zulfiya Isroilova from a linguopoetic perspective. It discusses paronyms, homonyms, lexical repetition, polysemy, and sound harmony, with particular attention to the poems "Bahor keldi seni so'roqlab" and "Oydinda". The study emphasizes the importance of contextual and lexical verification when identifying linguistic phenomena in poetic texts.*

Keywords: *Zulfiya, linguopoetics, similar words, paronyms, homonyms, polysemy, lexical repetition, poetic language.*

O'zbek she'riyatining XX asrdagi taraqqiyotida Zulfiya Isroilovaning ijodi alohida o'rin egallaydi. Shoira o'z asarlarida muhabbat, vafo, sog'inch, tabiat go'zalligi, insoniy qadr-qimmat va hayot davomiyligi kabi mavzularni chuqur badiiy talqin etgan. Uning she'riyati samimiyligi, obrazlarning tabiiyligi va til vositalarining o'ziga xos qo'llanishi bilan ajralib turadi. Zulfiya ijodiga oid adabiy manbalarda "Sensiz", "Oydinda", "Yurak", "Falak" va "Bahor keldi seni so'roqlab" kabi she'rlar alohida qayd etiladi [1].

Badiiy matnni lingvistik jihatdan o'rganish ijodkorning fikrni qanday til vositalari orqali yuzaga chiqarganini ham aniqlash imkonini beradi. So'zlarning shakliy o'xshashligi, ma'no munosabatlari, takrorlanishi va tovush uyg'unligi she'riy nutqning muhim xususiyatlaridandir.

"O'xshash so'zlar" tushunchasi keng ma'noda turli leksik birliklarning shaklan yoki tovush jihatidan yaqinligini anglatadi. Biroq ilmiy tahlilda bu tushunchani aniq lingvistik hodisalarga ajratish zarur. Chunki paronimlar, omonimlar, sinonimlar va ko'p ma'noli so'zlar o'zaro farqlanadigan tushunchalardir.

Zulfiya she'riyatida mazkur hodisalarni o'rganish, bir tomondan, o'zbek tilining leksik imkoniyatlarini yoritishga, ikkinchi tomondan esa she'riy obrazlarning shakllanish mexanizmlarini anglashga yordam beradi.

O'zbek tilida shakli yoki talaffuzi jihatidan o'xshash, lekin ma'nosi bilan farqlanadigan so'zlar mavjud. Ularni tahlil qilishda, avvalo, paronimiya va omonimiya hodisalarini farqlash lozim.

Paronimlar talaffuzi yoki tovush tarkibi bir-biriga yaqin, ammo ma’nolari boshqa-boshqa bo‘lgan so‘zlardir. Masalan, asr va asir, amr va amir so‘zlari shaklan yaqin bo‘lsa-da, turli tushunchalarni bildiradi.

Asr yuz yillik vaqt oralig‘ini, asir esa tutqun kishini anglatadi. Amr buyruq yoki farmoyish ma’nosida, amir esa tarixiy va ijtimoiy kontekstda hukmdor yoki boshliq ma’nosida ishlatiladi.

Paronimlarni aniqlash uchun quyidagi mezonlar muhim:

1. So‘zlarning tovush yoki shakl jihatidan yaqinligi.
2. Ularning mustaqil va farqli lug‘aviy ma’noga egaligi.
3. Har bir so‘zning she’riy matnda aynan qanday ma’noda ishlatilganligi.
4. Mazkur o‘xshashlikning badiiy vazifa bajarayotganini ko‘rsatuvchi kontekstual dalillar.

Paronimlar badiiy nutqda qo‘llanganda so‘z o‘yini, ma’no qarama-qarshiligi yoki tovush uyg‘unligini yuzaga keltirishi mumkin. Biroq bunday vazifani har bir alohida matn asosida tekshirish kerak.

Omonimlar shakli va talaffuzi bir xil, ammo ma’nolari o‘zaro farqlanadigan leksik birliklardir. Masalan, o‘zbek tilidagi yosh so‘zi bir kontekstda insonning yoshi, boshqa kontekstda esa ko‘zdan chiqadigan suyuqlik ma’nosini anglatishi mumkin.

Ko‘p ma’noli so‘zlarda esa bir so‘zning bir-biriga aloqador bir necha ma’nosi mavjud bo‘ladi. Omonimlik va ko‘p ma’nolilik o‘rtasidagi chegarani belgilashda so‘z ma’nolarining tarixiy va semantik munosabati hisobga olinadi.

She’riy matnda bunday birliklarning uchrashi ularning barcha ma’nolari faollashganini anglatmaydi. Muayyan so‘zning qaysi ma’noda qo‘llanganini aniqlash uchun u ishtirok etgan misra va butun she’r mazmuni tahlil qilinishi lozim.

Shu sababli she’riyatni o‘rganishda faqat lug‘aviy imkoniyatlarni sanab o‘tish yetarli emas.

Muhimi, aynan qaysi ma’no matnda yuzaga chiqqani va u badiiy ifodaga qanday ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatishdir.

Zulfiyaning “Bahor keldi seni so‘roqlab” she’ri tabiat manzaralari va insoniy sog‘inchni o‘zaro uyg‘unlashtirgan asarlardan biridir. She’rda bahor oddiy fasl sifatida emas, balki yo‘qotilgan insonni izlayotgan, uning xotirasini uyg‘otayotgan obraz sifatida namoyon bo‘ladi.

She’rning boshlanishida quyidagi misralar uchraydi:

Salqin saharlarda, bodom gulida,
Binafsha labida, yerlarda bahor.
Qushlarning parvozi, yellarning nozi,
Baxmal vodiylarda, qirlarda bahor. [1]

Ushbu parchada bahor so‘zining takrorlanishi she’rning mazmuniy markazini shakllantiradi. “Bodom gulida”, “binafsha labida”, “qushlarning parvozi” va “yellarning nozi” bir-birini to‘ldiruvchi obrazlar sifatida keladi. Ular tabiatning uyg‘onishini turli sezgilar orqali tasvirlaydi.

Bu yerda bahor so‘zining qayta qo‘llanishi paronimiya yoki omonimiya hodisasi emas. U leksik takror bo‘lib, she’rning asosiy mazmunini kuchaytiradi. Aynan shu farqni belgilash ilmiy tahlilning aniqligini ta’minlaydi.

She’rda yel so‘zi ham muhim o‘rin tutadi. “Yellarning nozi” birikmasida yelning harakati insoniy xususiyat bilan ifodalanib, jonlantirish usulini yuzaga keltiradi.

Keyingi misralarda shabboda va yelning harakati bahorning yo‘qolgan insonni izlashiga bog‘lanadi. Natijada tabiat hodisasi insonning ruhiy kechinmalarini ifodalovchi vositaga aylanadi.

Parchadagi qir va qish so‘zlari ayrim tovushlar jihatidan yaqin ko‘rinsa-da, ular turli ma’nolarni bildiradi.

She’rning keyingi qismida quyidagi misralar keltiriladi:

Qishning yoqasidan tutib so‘radi seni,

Ul ham yosh to‘kdi-yu, chekildi nari. [1]

Ushbu parchada qish fasli inson kabi tasvirlanadi: u yoqadan tutadi, so‘raydi va yosh to‘kadi. Bunday ifoda jonlantirishga asoslangan bo‘lib, tabiat hodisalarini insoniy kechinmalar bilan bog‘laydi.

Yosh to‘kmoq birikmasidagi yosh ko‘z yoshi ma’nosida ishlatilgan. So‘zning boshqa kontekstlarda insonning umr davrini bildirishi mumkinligi uning ushbu misrada ham ikki ma’noda qo‘llanganini anglatmaydi. Demak, bu parchada yosh so‘zining omonimlik imkoniyatidan ko‘ra, uning aniq kontekstual ma’nosi va “to‘kmoq” fe’li bilan birikishi muhimroqdir.

Shunday qilib, she’rda leksik takror, jonlantirish, ma’no ko‘chishi va obrazlar uyg‘unligi aniq kuzatiladi. Paronim va omonimlarni tahlil qilish esa lug‘aviy shaklning o‘zi bilan cheklanmay, matnning mazmuniy tuzilishiga tayangan holda amalga oshirilishi kerak.

Zulfiyaning “Oydinda” she’ri tabiat manzarasi, tun sukunati va lirik qahramonning ichki kechinmalarini aks ettiradi. Asarda oy, suv, yulduz, soya va nur obrazlari o‘zaro bog‘lanib, yaxlit badiiy manzara hosil qiladi [1].

She’rning boshlanishida quyidagi misralar beriladi:

Jilib-jilmas to‘lin oy,

Bulut xayolday yengil,

Oy anhorda qulun toy,

Gilosda shig‘il-shig‘il [1].

Mazkur parchada oy so‘zi takrorlanib, she’rning asosiy tasviriy markazlaridan biriga aylanadi. Birinchi misrada oy osmon jismi sifatida tasvirlangan bo‘lsa, keyingi misrada uning anhordagi aksiga ishora qilinadi. Bu yerda bir so‘zning takrorlanishi tasvirni uzviy bog‘laydi va oy obrazining turli ko‘rinishlarini yuzaga chiqaradi.

Oy so‘zi o‘zbek tilida osmon jismi va taqvimiy vaqt birligi ma’nolarida qo‘llanadi. Biroq mazkur she’riy parchada vaqt birligi ma’nosi faollashmagan. Shuning uchun bu misollarni omonimlarning ikki ma’nosi birgalikda qo‘llangan holat sifatida talqin qilish mumkin emas.

Parchadagi “Oy anhorda qulun toy” ifodasi oy aksini qulun toyga qiyoslash orqali obraz yaratadi. Oy, anhor va qulun obrazlari o‘rtasidagi bog‘lanish she’riy tasavvurni kengaytiradi. Bu holat o‘xshash so‘zlardan foydalanishdan ko‘ra, badiiy qiyos va obrazli ifoda bilan bevosita bog‘liq.

She’rning boshqa qismida:

Yaxlit oynaday bo‘lib,

Hovuzga yoyilgan u [1].

misralari uchraydi. Bu yerda suv yuzasining silliqligi va yaxlitligi oyna bilan qiyoslanadi.

Oy va oyna so‘zlari tovush jihatidan ayrim umumiylikka ega bo‘lsa-da, ularni paronim deb hisoblash mumkin emas.

Demak, “Oydinda” she’rida shaklan yaqin birliklarni aniqlash bilan bir qatorda, obrazlarning semantik munosabatini o‘rganish ham muhimdir. So‘zlarning takrorlanishi, qiyoslash va ramziy tasvirlar she’rning poetik yaxlitligini ta’minlaydi.

“O‘xshash so‘zlar” mavzusini ilmiy jihatdan to‘liq yoritish uchun uni faqat paronim va omonimlar bilan chegaralab qo‘ymaslik lozim. She’riy matnda sinonimiya, leksik takror, ko‘p ma’nolilik va tovush uyg‘unligi ham alohida o‘rin tutadi. Biroq bu hodisalar o‘zaro teng tushunchalar emas.

Sinonimlar ma’nosi bir-biriga yaqin bo‘lgan, lekin shaklan farqlanuvchi so‘zlardir.

Masalan, go‘zal va chiroyli so‘zlari ko‘p kontekstlarda yaqin ma’noni anglatadi.

Zulfiya she’riyatiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda sinonimlar, antonimlar, neologizmlar va boshqa lingvopoetik vositalarning badiiy vazifasi o‘rganilgan [2; 3]. Bu tadqiqotlar shoira ijodini tilshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganish dolzarb ekanini ko‘rsatadi. Shunga qaramay, sinonimlarga oid natijalarni bevosita paronim yoki omonimlar tahliliga ko‘chirish mumkin emas.

Leksik takror esa bir so‘zning she’r davomida qayta qo‘llanishidir. “Bahor keldi seni so‘roqlab” she’rida bahor so‘zining misralar oxirida takrorlanishi asarning mavzuviy yaxlitligini ta’minlaydi. “Oydinda” she’ridagi oy takrori ham tasviriy markazni mustahkamlaydi [1].

Tanlangan she’riy parchalar tahlili bir necha xulosaga kelish imkonini beradi.

Birinchidan, Zulfiya she’riyatida leksik takror va obrazli ifoda she’rning mazmuniy yaxlitligini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. “Bahor keldi seni so‘roqlab” she’rida bahor obrazi sog‘inch va xotira bilan bog‘langan bo‘lsa, “Oydinda” she’rida oy va suv manzaralari lirik kechinmalarning ifodalanishiga xizmat qiladi [1].

Ikkinchidan, so‘zlarning lug‘aviy imkoniyatlari bilan ularning matnda amalda ifodalagan ma’nosini farqlash zarur. Masalan, yosh va oy birliklarining turli ma’nolarda ishlatilishi mumkinligi ularning tahlil qilinayotgan misrada, albatta, omonimlik hodisasini yuzaga keltirganini anglatmaydi.

Uchinchidan, paronimlarni aniqlashda faqat tovush o‘xshashligiga asoslanish yetarli emas.

So‘zlarning lug‘aviy maqomi, shakliy munosabati va she’rda bajarayotgan vazifasi birgalikda tekshirilishi lozim.

To‘rtinchidan, shoiraning til mahoratini yoritishda lingvistik hodisalarni bir-biriga aralashtirmaslik ilmiy xulosalarning ishonchliligini oshiradi. Leksik takrorni paronimiya, ko‘p ma’nolilikni esa omonimiya deb baholash nazariy xatolarga olib kelishi mumkin.

Zulfiyaxonim she’riyatida so‘zlarning shakliy va ma’noviy munosabatlarini o‘rganish shoira ijodining lingvopoetik xususiyatlarini anglashga yordam beradi. “Bahor keldi seni so‘roqlab” va “Oydinda” she’rlari misolida leksik takror, jonlantirish, qiyoslash va obrazli ifodaning muhim xususiyatlari ko‘rib chiqildi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, shaklan o‘xshash so‘zlarni ilmiy jihatdan o‘rganish uchun ularning lug‘aviy ma’nosi, kontekstdagi vazifasi va o‘zaro munosabatini aniq belgilash lozim.

Zulfiya she’riyatining badiiy jozibasi faqat alohida so‘zlarda emas, balki ularning o‘zaro uyg‘unligi, obrazlar tizimi va lirik kechinmalar bilan bog‘lanishida namoyon bo‘ladi. Tahlillar o‘zbek she’riy tilining boyligini chuqurroq o‘rganish, lingvistik tahlilning aniqligini oshirish va Zulfiya ijodining yangi qirralarini ochishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zulfiya. “Bahor keldi seni so‘roqlab”, “Oydinda” va boshqa she’rlar. Zulfiya (1915–1996). Ziyouz elektron adabiyot kutubxonasi.
2. Husaynova M., Rustamova D. Zulfiya Isroilova she’riyatida uchraydigan lisoniy hodisalar. Iqro jurnali, 2023. Elektron manba.
3. Sodiqova D.A. Zulfiyaning “Onam bog‘i” she’rining lingvopoetik tahlili. Pedagogs International Research Journal, 77-jild, 1-son, 2025, 250–255-betlar.
4. Zulfiya. Bahor keldi seni so‘roqlab. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.